

pak grobom izrekao je provincial franjevačke provincije Presvetog Odkupitelja o. Petar Grabić u ime redovničkog klera i gradanstva dirljivo slovo o pokojnikovim redovničkim vrlinama. Ave, anima pia!

KRONOLOŽKI PREGLED EUROPSKIH PREDHISTORIJSKIH KULTURA

Dr. Z. V.

Zbog pomanjkanja stručnog priručnika predhistorijske arheologije na hrvatskom jeziku predmnijevamo, da ne će biti bez koristi skicirati, zasad barem, sažet osnovan pregled glavnih predhistorijskih kultura Europe, u užem smislu toga pojma. Radi se o približno sustavnoj paleoarheološkoj diferencijaciji kultura na temelju izkopanih artefakata (t. j. manufakata), ne uzimajući u obzir ni nalaze fosilnih hominida ni migracije i ne ulazeći podrobnije ni u prikazivanje oblika nastanba i grobova ni u različite načine pokapanja mrtvaca. Brojna nalazišta s našega domaćeg područja i cijeli Prednji Iztok ostavljamo također ovaj put po strani. Želimo tek le-timično navesti obću kronologiju kultura, koja se inače u okviru predhistorije obično određuje pomoću absolutne i — znanstveno važnije — relativne (t. j. stratigrafske) kronologije.

Uobičajeni naziv za starije kameno doba je paleolitik, no mi smo ga mimoišli, jer nije sretan ni logičan u formulaciji mlađeg paleolitika (dakle, mlađega starijeg kamenog doba!). Hørnes, Obermaier i velika većina drugih predhistoričara — osim Andreea — drže se još obće poznate Mortilletove razdiobe kamenog doba, ali ona danas zapravo više ne zadovoljava, pa su je upodunili Breuil i Menghin. Prvenstveno je po njima, te po Capitanu i dr. prireden naš pregled kamenog doba. Stanovište ukidanja naziva paleolitik zastupa također Gahs (vidi njegov prikaz u Hrvatskoj Enciklopediji pod natuknicom »čovjek«); on upozorava, uz ostalo, na prvotno trojako razvrstavanje predhistorijskih artefakata (i to po kamenoj jezgri, po kamenom iveru i po kosti), nadalje na kronološke promjene starijih miolitskih kultura i dr. Ovdje smo primienili razdiobu diluvija na četiri glaciarne periode (Günz, Mindel, Riss, Würm), jednu postglaciarnu (Bühl) i t. d.; to je Peňckova geološka stratigrafija, koja je Breuilu milija od triglaciarne i odveć faunističke Bouleove. S pravom kaže Menghin, da stručnjaku, za razliku od lajika, obično nije važno određivati godinama kulture kamenog doba. Približno datiranje po godinama ima nekoga historijskoga smisla tek od kovinskih kultura dalje, a za prikaz istih — s težištem donekle na srednjoj Europi — služe nam uglavnom Déchelette, Reinecke, Hørnes, Pittioni i Furon. Kossina namjerno nije upotrebljen. Ponavljamo: radi nužдне preglednosti navedene su doduše glavne, ali dakako ne sve kulture europskog kopna. Iz istih razloga izostavljeni su brojevi (kao Clactonien I—II, Levalloisien I—VII, Acheuléen I—VII i t. d.). Neizgradenost hrvatske stručne terminolođgije sili nas upotriebiti kadkada strani naziv mjesto kovanice.

STARJE KAMENO DOBA (PROTOLITIK)

Ipswichien (Ipswich, Englezka) u prvom glaciaru. Eolitska kultura ivera; prvi tragovi ljudskih ruku?

Abbevillien ili *Chéléen* (Abbeville i Chelles, Francuzka) u prvom interglaciaru. Jezgraška kultura ručnih klinova sirove izradbe.

Mauer-Heidelberg (Njemačka) u prvom interglaciaru. Prvi tragovi obradbe kostiju.

Clactonien (Clacton-on-Sea, Englezka) od prvog do drugog interglaciara. Iveri te kulture oštrica naročito su označeni udarnim plohamo koso postavljenog kamenog dljeta. Prvi šiljci.

Steinheim (Njemačka) u drugom interglaciaru. Oruđe od kosti.

Acheuléen (St. Acheul Francuzka) u drugom interglaciaru. Ručni klinovi te kulture su bolje izrađeni i nešto manji. Ima šiljaka.

Levalloisien (Levallois, Francuzka) od drugog interglaciara do posljednjeg glaciaru. Osnova širokih oštrica je nazirana, na udarnim se plohamo vide retuš.

Tayacien (nije još publiciran) od drugog do trećeg interglaciara.

Micoquien ili *kasni Acheuléen* (La Micoque, Francuzka) u trećem interglaciaru i dalje. Ručni klinovi, s pomnjivo rađenim retusama, znatno su manji.

Alpien (špilje u švicarskoj, Austriji i Bavarskoj) u trećem interglaciaru. Kostani artefakti.

Moustérien ancien^a ili *Praemoustérien*^b (Le Moustier, Francuzka) od trećeg interglaciara do četvrtog glaciaru. Potječu od kultura oštrica s jačim ili slabijim utjecajem kultura ručnih klinova, jer od ivera nastaju na mahove mali ručni klinovi. Ima šiljaka, široka listolika strugala, grebala s tupim rubom i svrdla.

^a Breuil. — ^b Breuil. — ^c Obermaier. (Ovamo spada Krapina).

SREDNJE KAMENO DOBA (MIOLITIK)

Aurignacien (Aurignac, Francuzka) u četvrtom glaciariu. Kultura oštrica: ostatci mousterienskih artefakata, nadalje deblja grebala, jednostruka i dvostruka strugala, svrdla, oštrice, šiljci od kosti i dr.; prve plastike ljudskih krupnih ženskih likova od kosti i kamena.

Solutréen (Solutré, Francuzka) u četvrtom glaciariu. Kultura šiljastih ručnih klinova: šiljci u obliku lovorova lista rađeni novim načinom okvrcavanja, svrdla i dr. Plastičnih prikaza ljudi i životinja, od kamena, kosti i roga, može se naći sve do konca glaciara.

Magdalénien (La Madeleine, Francuzka) u četvrtom glaciariu i postglaciariu. Kultura kostiju i mikrolita: kameni artefakti su maleni te se gube, dok je oruđe od organske tvari; cvat koštane industrije (šiljci, harpune, igle i dr.) i umjetnosti (poznati naturalistički životinjski crteži i freske po pećinama i špiljama, te gliptičan umjetni obrt, naročito u juž. Francuzkoj i sjev. Španjolskoj. Ima više skupina i stilova. Šematizirani crteži iztoč. Španjolske prelaze, u vezi s afričkima, već u neolitik. Stanovnici tih špilja, zvanih abris, bave se izričito lovom). — Ovamo spada interglaciarna i postglaciarna kultura *Capsien* (Gafsa, Tunezija) na Mediteranu, a istodobno je na Baltiku perioda *Yoldia* (prema školjci *Yoldia arctica*) kada se tope ledenjaci.

Azilien ili *Asylien* (Mas d'Azil, Francuzka); zatim *Tardenoisien* (La Fère-en-Tardenois, Francuzka). Mikrolitska geometrijska industrija oštrica, bojadisani kremen, harpune od kosti ili roga. — Na Baltiku za periode *Ancylus* (prema sladkovodnom pužu *Ancylus fluviatilis*) kultura *Maglemose* (Mullerup, otok Seeland) još ne pozna keramiku;³ ona sliči koštanoj iztočno-baltičkoj kulturi *Kunda* (na estonskoj obali), koja je vrlo razširena i povezana s Azijom.

MLAĐE KAMENO DOBA (NEOLITIK)

Protoneolitik. *Campignien* (Campigny, Francuzka). Sjekire od kremen, trokutaste, dugoljaste i okrugle oštrice. — Na Baltiku je perioda *Litorina* (prema slanovodnom pužu *Litorina litorea*) od porna i uvjetuje tome moru njegov današnji *facies*; t. zv. kultura *Kökkenmöddinger* ili *Ertebölle* (hrpa školjki »Skaldynger« na danskoj obali) s velikim slojevima školjki, kosti i prvom keramikom.

Puni neolitik (čisti neolitik) u IV. i III. tisućljeću; izrazitiji je u sjev. Europi, gdje dulje traje nego na jugu (tamo se naime pojavljuje ranije kovina), a u vezi je s kulturom *Kökkenmöddinger*, s obzirom na *Mihelsberžku* keramiku (kod Heidelberga, Njemačka). — Značajke neolitskih kultura jesu brušene sjekire, zatim raznolika keramika (*megalitska* u sjev. Europi, »*Kammkeramik*« u iztoč. Europi, »*Schnurkeramik*« u srednjoj Njemačkoj, »*Bandkeramik*« dunavskog kulturnog kruga: spiralnomeandrasta, bojadisana,

³ Od *Aziliena* do kulture *Maglemose* računa se mladi miolitik, t. j. mesolitik ili epipaleolitik (*Obermaier*); to su u neku ruku prelazne kulture k neolitiku, u kojemu se ustanovila prva pojava gajenja životinja i obradba tla uz brušeno kameno oruđe, keramiku i geometrijski ornamentalni stil.

»Stichbandkeramik« i t. d.),⁴ figuralne plastike, megalitski grobovi, dolmeni, menhiri (najviše u Francuzkoj i Englezkoj), sojenice i t. d. Dodir s Mediteranom i Azijom.

Miksoneolitik (eneolitik, halkolitik, kasni neolitik) s bakrom i zlatom, što služi uglavnom za ures; rabi ga prvo *egejska* kultura, a veća su sjedišta na Pirenejskom i Apeninskom poluotoku, te u Panoniji. Razne sjekire, čekići i dr.; *sojenička* kultura uz rieke i alpinska jezera. Kultura »*Glockenbecher*« s Pirenejskog poluotoka u dodiru je sa sjev. Europom i s Mediteranom (Sardinija, Malta i t. d., na kojima su specifične građevine s nepravom kupolom, t. zv. nuragi).

BRONČANO DOBA

Počinje prvom polovicom II. tisućljeća. Bronca (legura od 85% bakra i 15% kositra) potječe iz Mesopotamije. Nosioci su ratnici i trgovci; razvijaju se velike utvrđene naseobine. Osim trojanske kulture iztiče se kretska-mikenska kultura bronce s *tri* »*minojska*« stepena⁵: prvi je »ranominojski« (»praemikenski«) trojansko-cikladijski stepen (oko 2000.), drugi je »srednjeminojski« (»protomikenski«) stepen (2000.—1700.) s kulturom Kamarea na Kreti (živa biljna ornamentika na keramici), a treći »kasnominojski« (»srednjemikenski«) stepen (do 1500.) čini kulturu palača (Knosos, Festos, Tirins, Miken) i bogatih grobova. Postoje *tri mikenska* indoeuropska sloja (ahejski, ranogrčko-ahejski i dorski ili »kasnomikenski«; k potonjemu spada »6. grad« u Troji).

U sjev. Europi je bronca Indoeuropljana dugotrajna, broji se šest stepena (2000.—800.)⁶, posljednja tri odgovaraju odprilike starijem željeznom dobu srednje Europe; značajni su crteži i slike na skandinavskim pećinama, keramika se zapostavlja, njeguje se kovina (cvat u drugom i četvrtom stepenu), sjekire, bodeži, fibule.

U srednjoj se Europi razlikuje rani, srednji i kasni, t. j. *tri stepena bronce*:⁷ prvi je prozvan »*Hockergräberkultur*«, a veže se sa »Schnurkeramikom«, trokutasti bodeži, brončane igle i sjekire, iztiče se »*Unjetička*« kultura (Unčice, Češka) s keramikom kovinskih oblika i držcima poput rogova; drugi je obilježen bogatstvom oblika mačeva, vršcima kopalja, sjekira, srpova, igala, narukvica, kopča i dr., nazivlju ga i »*Hügelgräberkultur*«; treći (oko 1300.) je još bogatiji oružjem, ima kaciga i štitova, dva tipa fibula (spiralnih i poput luka), posude slične kovinskim, a obično ga nazivaju »*Urnfelderkultur*«. Prvi i drugi stepen je indoeuropski, a treći je protoilirski. — Značajna je i (kasnobrončana) »*Lužička*« kultura, čiji kovinski inventar i keramika imaju sjev. i iztoč. utjecaja; ona

⁴ »Bandkeramik« = vrpčasta (ili trakasta?) keramika. — »Stichbandkeramik« = uglatovrpčasta keramika ili keramika urešena vrpčama, koje su izpunjene rupicama? — »Schnurkeramik« = gajtanasta (nj. Schnur, fr. corde, hrv.?) keramika? — »Kammkeramik« = češljasta keramika ili keramika urešena češljem? — Figuralne se plastike (»idoli«) pojavljuju i u ranijim kovinskim kulturama.

⁵ Evans, Childe i Pittioni pružaju potanje podatke.

⁶ Montelius. Sophus Müller razlikuje čak deset stepena (Pittioni).

⁷ Hörnes i Pittioni. Déchelette luči četiri stepena, kao i Reinecke (A—D); s time se slaže Montelius I—III.

poprima postepeno hallstattski karakter (na pr. zlatni nalaz Eberswalde, Njemačka).

Sojениčka kultura na jezerima u Alpama i uz rieke. Kultura »Terramara« u sjev. Italiji. T. zv. »panonska keramika« u srednjem Podunavlju.

STARIJE ŽELJEZNO DOBA (HALLSTATTSKO DOBA)

Počinje u srednjoj Europi u 10. st., na Mediteranu u 11. i 12. st., u sjev. Europi tek oko 500. (pr. Kr.). Podrijetlo željeza nije jasno, moglo bi biti sa Crnoga mora. Prielaz sa bronce na željezo išao je polagano radi veće tvrdoće nove kovine, koja se teže mogla kovati i lievati od bronce.

Kod Etruščana igra željezo (1200.—700.) veću ulogu nego u Grčkoj, izprva je u njih geometrijski stil, nadalje vrlo bogati grobovi; u sjev. Italiji je italska kultura *Villanova* i kultura *Certosa* (oba nalazišta kod Bologne), a zatim venetska kultura *Este*.

Veliko nalazište *Hallstatt* (Austrija) obilježuje starije željezno doba Alpa i okolnih područja do Panonije i iztoč. Francuzke. Dieli se na *četiri stepena*:⁸

Hallstatt A je stepen t. zv. »ugarskih« brončanih mačeva, kojih ima i u stepenu Hallstatt B (traje do polovice 9. st.); Hallstatt C obiluje željeznim mačevima i šarenom grafitiranom keramikom (od 9. do 8. st.); u Hallstattu D nestaje dugih mačeva i keramika propada (od 8. do 6. st.). — Osim mnoštva mačeva, kaciga, noževa i nakita specifični su: spiralna fibula u obliku osmice (česti je oblik čamca i polumjeseca) i dva tipa sjekire (šuplja i t. zv. »Lappenbeil«). Cvate umjetni obrt, prstenje, privjesci i sl.; brončane posude (»situlae« i dr.) su tanke, a keramičke su obično trbušaste, ornamentirane izključivo višebojno geometrijski.

Kasnobrončana »Lužička« kultura⁹ prelazi u t. zv. »šlezki« stepen »Urnenfelder«-kulture. Srednjoeuropski hallstattski kulturni krug utječe na jug i sjever Europe, iz njega se razvijaju razne posebne kulture, zajednički im je (još neolitski) geometrijski stil, koji sve više oživljuje. Mjestimice nestaje utvrda i sojenica, nastanbe su jednostavne. Hallstattske ilirske kulture graniče iztočno s traččkim, kimerijskim, skitskim brončanim i željeznim kulturama, ali veća promjena zapravo dolazi s keltskog zapada.

MLAĐE ŽELJEZNO DOBA (LATĚNSKO DOBA)

Njegov se početak računa od konca 6. st. i od 5. st. dalje. To su keltske kulture, što se naglo šire Rhônom, Rajnom i Dunavom po srednjoj i juž. Europi, a ne nastavljaju se izravno na Hallstattu, nego potječu više od brončane tradicije, uz grčke i italske utjecaje. U Alpama i na Balkanskom poluotoku djelomično traje Hallstatt dalje.

Naziv tog doba dalo je čuveno nalazište *La Tène* (na Neuchâtelском jezeru, Švicarska), a material se bitno razlikuje od hallstattskog i rimskog. Luči se *četiri stepena*:¹⁰

⁸ Reinecke; tome djelomično odgovara Montelius IV—VI.

⁹ Ona je po svoj prilici ilirska, a nije slavenska.

¹⁰ Reinecke.

La Tène A (»Arheo-Tène«): kratki mačevi, fibule sa životinjskim glavama, keramika rađena na lončarskom kolu i presvučena grafitom (traje do druge polovice 5. st.); La Tène B (rani La Tène): u gornjoj Italiji najstariji keltski grobovi nakon prodora, pločni grobovi u juž. Njemačkoj, do onda humci (traje od 4. do 3. st.); La Tène C (srednji La Tène): obiluje mnoštvom dugih tipičnih dvo-bridnih mačeva od željeza (dugi 1 m), s umjetnički izrađenim držkom (traje od 3. do 1. st.); La Tène D (kasni La Tène): cvat keltske kulture, gradovi, utvrde, novci i t. d. (traje od 1. st. do odprilike poslije rođenja Kristova, t. j. stvarno do potpunog rimskog gospodstva).

Osim tipičnih mačeva ima sulica, sjekira, mjesto bodeža noževa za udaranje, velikih štitova, kacige i štrjelice su rjeđe nego u Hallstattu, kacige sa šiljcima na vrhu; u grobovima ima ostataka bojnih kola i konjskih oprema. Tipologija oruđa je velika, ono je rađeno jednostavno (škare, pa fibule poput kopče), nakita ima manje. Ornamenat je (za razliku od geometrijskog u Hallstattu) stilizirani vegetabilni ili animalni ukras, ima ornamentalnih ljudskih glava i maska (fibule). Ukrasni ornamenat je bogat maštom. Novi je ukras koralj i crveno stakleno zrnce. Naseobine su liepo razvijene, iztiču se obično četverokutne jake utvrde.

Laténske kulture Kelta i Germana traju u Europi sve dok ih ne absorbira klasična visoka kultura Rima. Međutim njihova tradicija i dalje tinja — djelomično u kontaktu sa Sarmatima i dr. —, a posebice se njihov ornamentalni ukras pojavljuje, među ostalim, opet u velikoj seobi naroda, dakle u vrijeme kada također i Slaveni dolaze do izražaja.

LITERATURA

- Bréuil H., Les subdivisions du paléolithique supérieur et leur signification. Congrès international d'anthropologie et d'archéologie préhistorique XIV. session 1912. Genève 1913. — Bréuil H., Industries à bifaces et industries à éclats du paléolithique ancien etc. Préhistoire I, Paris 1932. — Capitan L., La préhistoire. Paris 1931. — Childe Gordon V., The Dawn of European Civilization. London 1927. — Childe Gordon V. i Burkitt M. C., A chronological table of Prehistory. Antiquity 5? (June), Gloucester 1932. — Déchelette J., Manuel d'archéologie préhistorique, celtique et gallo-romaine. I/II, Paris 1908/14. — Furon R., Manuel de préhistoire générale. Paris 1939. — Gahs A., Čovjek u prehistoriji. Čovjek. Hrvatska Enciklopedija IV, Zagreb 1942. — Hörnes M., Kultur der Urzeit. I/III, Göschen 564/6, Berlin 1921/3. — Hörnes M. i Menghin O., Urgeschichte der bildenden Kunst in Europa von ihrem Anfängen bis um 500 vor Christi. Wien 1925. — Kühn H., Die Malerei der Eiszeit. München 1923. — Kühn H., Kunst und Kultur der Vorzeit Europas. Das Paläolithikum. Berlin 1929. — Kühn H., Die vorgeschichtliche Kunst Deutschlands. Berlin 1935. — Leeds E. T., Celtic Ornament. Oxford 1933. — Menghin O., Weltgeschichte der Steinzeit. Wien 1931. — Montelius O., Om tidsbestämning inom bronsaldern med särskildt-afseende på Skandinavien. Stockholm 1885. — Montelius O., Die Chronologie der ältesten Bronzezeit in Norddeutschland. Braunschweig 1900. — Obermaier H., Das Paläolithikum und Epipaläolithikum Spaniens. Anthropos XIV/XV, Mödling b. Wien 1919/20. — Obermaier H., El hombre fósil. Comision de Investigaciones paleontológicas y prehistóricas 9, Madrid 1925. — Obermaier H., Urgeschichte der Menschheit. Geschichte der führen-

den Völker I, Freiburg i. B. 1931. — Pittioni R., Urgeschichte. Allgemeine Urgeschichte und Urgeschichte Österreichs. Wien 1937. — Reinach S., Répertoire de l'art quaternaire. Paris 1913. — Reinecke P., Zur Kenntnis der La-Tène-Denkmäler der Zone nordwärts der Alpen. Festschrift des Röm.-Germ. Zentralmuseums, Mainz 1902. — Reinecke P., Chronologische Übersicht der vor- und frühgeschichtlichen Zeiten, mit besonderer Berücksichtigung Süddeutschlands. Der bayerische Vorgeschichtsfreund I/II, München 1921/2. — Sant-Périer R., L'Art préhistorique. Paris 1932. — Schuchhardt C., Alteuropa. Kulturen, Rassen, Völker. Berlin 1935. — Schweinfurth G., Deutsch-französisches Wörterverzeichnis der die Steinzeit betreffenden Literatur. Berlin 1906. — Vayson de Pradenne A., La préhistoire. Paris 1938. — Raznolikih prikaza predhistorijske kronologije ima dakako još po stručnim časopisima, tako, na pr.: Kühn, Neustupný i Martínez Santa-Olalla u godišnjaku Ipek 1934., 1935. i 1936/7., pa Europäus u kopenhazkom časopisu Acta Archaeologica 1930. i t. d. Pored toga je od znatne koristi, unatoč Menghinovoj kritici, Ebertov Reallexikon der Vorgeschichte (vidi u II. sv. razpored grade pod natuknicom »Chronologie«).

LATINSKI PRIEVODI SV. PISMA

Dr J. Oberški

I. STARI LATINSKI PRIEVODI

1. *Postanak starih latinskih prijevoda.* Brzim širenjem kršćanstva na onim područjima rimskoga carstva i među onim slojevima naroda, koji nisu razumjeli grčkog jezika, nego samo pučki latinski, bio je dan poticaj i osjetila se potreba latinskoga prijevoda Sv. Pisma, osobito radi liturgijske upotrebe i za poučavanje vjernika. Danas se smatra nedvojbenim, da je već pod kraj 1. stoljeća postojao latinski prijevod evanđeoskih odlomaka za liturgijska čitanja i prijevod Psalama.¹ U 2. stoljeću nailazimo na sigurna svjedočanstva o postojanju latinskoga prijevoda barem pretežnoga broja knjiga Sv. Pisma, i to u latinskom prijevodu Barnabine poslanice, zatim u pismu kršćana iz Vienne i Liona kršćanima pokrajine Frigije u Maloj Aziji, gdje se opisuju progoni protiv kršćana u Vienni i Lionu (oko g. 177/8), nadalje u spisu »Acta martyrum Scilitanorum« (oko g. 180), gdje se spominju »Libri et epistulae Pauli viri iusti«. Sv. Irenej, biskup u Lionu, u svom spisu »Adversus haereses« odaje upotrebu latinskog prijevoda Sv. Pisma, koji je već dosta rano (oko g. 180) morao biti načinjen prema grčkom izvornom tekstu, ali je taj prijevod ipak mlađi od onoga u »Barnabinoj poslanici«.² U 3. pak stoljeću drži se, da je postojao latinski prijevod čitavog Sv. Pisma,³ što potvrđuju navodi Tertulijana, Cipriana i Novacijana.⁴ Da li je kod tih starolatinskih prijevoda (od kojih drži se da nijedan nije mlađi od g. 250) bio upotrijebljen koji od heksaplarnih tekstova, nije još do sada nesumnjivo utvrđeno.

2. *Broj starih latinskih prijevoda.* Iz različitih navoda Sv. Pisma u spisima zapadnih svetih Otaca u 4. st., kao n. pr. Hilarija iz

¹ Kaulen Fr.-Hoberg G., Einleitung in die Heilige Schrift⁵, I. Bd, 191.

² Isti, n. dj. str. 192.

³ Höpfl-Gut, Introductionis... compendium, vol. I. str. 343.

⁴ Kaulen-Hoberg, n. dj. str. 192.